

МЕТАМОВА НАУКИ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено створенню словника загальнонаукової лексики англійської мови. Особливу увагу приділено таким мовним одиницям: загальнонаукова лексика, логічні конектори, маркери ймовірності, оцінки, енантіо-семічні мовні одиниці, т. зв. удавані друзі перекладача тощо.

Нині усе очевиднішим стає той факт, що англійська мова набула статусу *lingua franca* – тобто мови міжнародної комунікації. Про неабияку роль англійської мови (зокрема як засобу міжнародного наукового спілкування, власне транснаціональної мови науки) свідчать такі факти: понад 90 % наукових публікацій з інформаційних технологій та лінгвістики друкуються англійською мовою, з інших фахів – 70-85%. [1; 2]. Тому не дивно, що нині висловлюється думка про те, що сучасний світ складається з тих, хто володіє англійською мовою та тих, хто її не знає (*English speaking "haves" and non-English-speaking "have-nots"*) [3].

Відомо, що вивчення будь-якої мови в умовах відсутності мовного середовища є непростим завданням. Але якщо вивчення основ загальнонародної іноземної мови, зокрема англійської, має дуже давні традиції і не становить великої проблеми завдяки (серед інших чинників) наявності значної кількості підручників, методичних матеріалів, а також різноманітних словників, то вивчення фахової англійської мови, або мов для спеціальних цілей (*ESP – English for Specific Purposes: EAP – English for Academic Purposes, EST – English for Science and Technology*), усе ще є незадовільним. Відомо, яких труднощів зазнають ті особи, котрі повинні у досить стислий термін удосконалити своє володіння фаховою англійською мовою, а саме: студенти вузів нефілологічних спеціальностей, здобувачі та аспіранти, що готуються до складання кандидатського іспиту з іноземної мови. Задля цього їм потрібні сучасні підручники та словники. Зупинимось на останніх. Окрім суто термінологічних дво- чи багатомовних словників термінів певної спеціальності, тим, хто вивчає фахову іноземну мову, потрібен словник (власне словник-мінімум) загальнонаукової лексики, власне лексикон метамови науки, який розробляється автором.

Такий лексикон складається із:

- загальнонаукової лексики, що позначає основні наукові феномени (наприклад, методи, цілі, завдання дослідження, а також академічна термінологія), так звані логічні конектори (мовні одиниці, що позначають причини, наслідки, послідовність, порівняння тощо); маркери кількості, вірогідності, заперечення, специфічні оцінні елементи та ін.;
- енантіосемічних мовних одиниць;
- фальшивих або удаваних друзів перекладача;
- мовних одиниць з інших мов.

Спеціальні статистичні дослідження дозволили виявити низку найчастіше уживаних загальнонаукових мовних одиниць [4]. До такої лексики (подається за частотою уживання) в англійській мові науки належать:

approach, area, analyze, assess, assume, available, benefit, consist, context, create, data, define, derive, distribute, environment, establish, estimate, evident, factor, formula, function, identify, indicate, individual, interpret, involve, issue, major, method, occur, percent, period, principle, proceed, process, require, research, respond, role, section, sector, significant, similar, source, specific, structure, theory, vary;

achieve, appropriate, aspect, assist, affect, category, chapter, complex, compute, conclude, conduct, consequent, construct, consume, design, distinct, evaluate, feature, final, focus, impact, institute, invest, item, journal, maintain, obtain, normal, participate, positive, potential, previous, primary, range, region, regulate, resource, relevant, restrict, seek, select, strategy, text, tradition;

alternative, circumstance, comment, component, considerable, constant, constrain, contribute, coordinate, core, criteria, correspond, deduce, demonstrate, document, dominate, emphasis, ensure, framework, illustrate, imply, initial, interact, link, locate, minor, outcome, proportion, react, register, rely, remove, sequence, specify, sufficient, survey, task, valid, volume.

При укладанні словника-мінімуму слід звертатися пильна увага на лексичні одиниці, значення яких змінюється залежно від контексту, наприклад, такі:

<i>to maintain</i>	<i>to suggest</i>
1) стверджувати	1) пропонувати
2) підтримувати, тримати	2) наводити на думку (про щось)

До загальнонаукової лексики належать і маркери послідовності наведення інформації, вчинки та протиставлення, порівняння, пояснення, зокрема такі: *first(ly); first of all; second(ly); third(ly); finally;* *the last but not least; not to be left out; the former; the latter; the remainder; by way of introduction; etc.; and so forth; next; additionally; in addition; moreover, furthermore; also, and also, further downstream; what is more; not only...but also; not just...but also; in a complementary vein; in turn; plus; as well; compare (with)/ cf.; similarly; likewise; in this vein; in a related vein; by the same token; besides; not to mention; let alone; to say nothing of; rather; or rather; or maybe; or better; to be more exact; more specifically; in other words; simply stated/ said; simply put/ put simply; in simple terms; to clarify; for (the sake of) clarity; let us say; specifically; in particular; particularly; especially; notably; that is (to say), namely; i.e., also known as (aka, a.k.a); correspondingly; respectively; in short; in brief; in sum; briefly; (to put it) in a nutshell, summing (it all) up, in summary, for one thing... for another...; for example/ say; basically/essentially; by way of exemplification; a case in point; for instance, e.g., to illustrate; but; however; while (at the same time); (but) along the way,*

instead (of), (yet) conversely, (in) some cases/ways)... (and) (in) other (cases/ways)...; alternatively, by way of contrast; on the contrary, at the same time, rather (than), while /whereas / whilst, even if/though/although/albeit; nevertheless, nonetheless, notwithstanding (the fact that)...; even so, all the same; thanks to, due to, owing to, because of, since, because тощо.

Важливу роль відіграють і індикатори передачі вірогідності, маркери кількості, заперечення, специфічні оцінні елементи. Так, сама кількість згаданих мовних одиниць в англійській мові перевищує кількість відповідних еквівалентів у слов'янських мовах, зокрема в українській: *many/much, a lot of; very many; a great number; a great deal; a large amount; a host of; numerous; in many cases, most; more/less than; for the most part; by and large; much more; little/a little, few/a few, small, some (of); several; a number of; some; certain; not all; mean; average; approximately; primarily; essentially; (to vary over) a wide/an immense range (of); a bunch of; sundry; vestiges; an increasing number; practically/virtually/almost/ nearly [+quantifier]; something like [+quantifier]; say [+quantifier]; about [+quantifier]; around/ about [+quantifier]; plus/minus [+quantifier]; more/less like [+quantifier]; somewhere in the [+quantifier] range; (anywhere) between [+quantifier]; plus or minus [+quantifier]; at least [+quantifier]; [quantifier]+or+[quantifier]; more/less than [+quantifier]; up to [+quantifier]; [quantifier]+or so//or more/less; the order of [+quantifier(s)]; and so forth; prevail(ing); in round terms and round figures; to some extent тощо на позначення приблизної кількості або *sure(ly)/certain(ly) / truly/ unquestionably/ definitely/indeed/of course/ undoubtedly/without a doubt/ beyond doubt/doubtless//) highly probable (that)/ in all probability / strong/ (high,definite) probability / every indication very likely / most likely/ strong likelihood) / in all likelihood (probability)/definite (serious)possibility (that)/ /probably/ perhaps/ possibly/ maybe/ likely* на позначення імовірності.*

До уваги беруться і випадки подвійного заперечення епістемічного характеру, які часто помилково вважають індикаторами емпізи. Так, мовні одиниці типу *it is not impossible/improbable* є дискурсивними еквівалентами засобів вираження епістемічної модальності, зокрема модального дієслова *might*, за допомогою якого передається приблизно 5-10 % імовірності. Особлива увага приділяється і своєрідним усталеним "ланцюжкам" із мовних засобів передачі епістемічної модальності – геджованим структурам типу *It seems likely*, які викликають особливі складності у російсько- та україномовних осіб, котрі опановують англійську мову.

Низка оцінних елементів англо-американської наукової прози також є доволі специфічною. Так, часто вживані мовні одиниці *challenge/challenging* ("складний, але цікавий/перспективний часто вживаються замість *difficulty/difficult* та імплікують "*it's hard but interesting*", "*it's difficult, but not impossible*"). Специфіку оцінки за допомогою мовної одиниці *challenge* можна пояснити, передусім, особливостями менталітету носіїв англійської мови (зокрема північноамериканської нації): "*We do not have problems, we have challenges*". Типова для англо-мовного наукового дискурсу оцінна номінація (*It is*) *interesting* вживається для вуалювання частково негативної оцінки (*important but somewhat unexpected or strange*("дещо цікавий"), і лише у поєднанні з модифікаторами кількості або якості (типу *more interesting; the most interesting; very interesting; of great interest*) ця мовна одиниця передає певний ступінь позитивної оцінки. Крім цього, в окремому випадку безособового вживання *Interestingly* в ініціальній позиції (парентетичних зворотах) ця мовна одиниця має емоційно-експресивне забарвлення, привертає увагу адресата та, власне, передає позитивну оцінку.

Енантіосемічні мовні одиниці майже не висвітлені у виданих дотепер словниках – як закордонних, так і вітчизняних. Не згадуються вони і в словнику, присвяченому мові науки, що вийшов друком зовсім нещодавно [5]. Утім, згаданий шар лексики відіграє досить суттєву роль в англійській мові науки. Стосовно цієї лексики знову і знову переконуєшся у справедливості слів відомого болгарського перекладача С. Флорина: "Слід визнати, що кількість інформації, необхідної перекладачеві, є значно більшою за обсягом і значно різноманітнішою, аніж та, що її можна отримати із більшості наявних словників – тлумачних та двомовних" (переклад наш – О.І.) [6]. Одним із досить часто уживаних енантіосемічних слів є *apparently*. Це слово зазвичай реєструється у словниках як мовна одиниця з двома протилежними значеннями – *obvious* та *tentative*. В англо-американському науковому дискурсі *apparently* одночасно позначає категоричність та некатегоричність авторського ставлення до висловленої думки, з тяжінням до некатегоричності. За словами інформантів (носіїв англійської мови, вчених різних фахів), "*apparently is a distancer and a marker of tentativeness*". Схожу думку про семантику *apparently* висловлює й відомий перекладач П. Палажченко: "Я вже давно дійшов висновку про те, що це слово існує у свідомості англійців та американців не у вигляді двох значень, які чітко розмежовуються, а злито, недиференційовано, сказати б, у розмитому вигляді" [7: 37]. Наприклад:

Both those perceiving a pro and a con bias apparently were sensitive to these two cues for assessing bias (Written Communication).

Дискурсивними еквівалентами *apparently* можна вважати *it seems; it seems (quite) obvious; possibly* тощо. Таку енантіосемічну одиницю можна перекласти на українську мову так: "*мабуть, саме ...*", "*певно.../певне..*"; "*як бачимо...*"; "*є/можна вважати (досить) очевидним*", "*здається, що...*"; "*як видно...*".

Мовні одиниці *actual/actually*, які традиційно відносять до інтенсифікаторів можна вважати енантіосемічними (такими, що поєднують елементи категоричності та некатегоричності). Варіанти перекладу згаданих одиниць: "*власне*", "*зазвичай*".

The timing offset actually causes the CM to transmit earlier (Communications Magazine).

IMPLICATION:

There may or may not be other causes of CM early transmission (некатегоричність) but definite early transmission is provided by the timing offset (категоричність).

Енантіосемічними є й слова *eventually/eventual*, які в англо-американському науковому дискурсі поєднують значення "остаточний/зрештою" (тобто передають досить категоричне прогнозування) та "можливий/можливо" (некатегоричне прогнозування):

finally / final VS. possibly / possible

В окремих випадках *eventually* може бути еквівалентом лише *finally* – в контексті позначення певного відрізка часу, а отже, в англо-американському науковому дискурсі чітко вирізняються два значення *eventually/eventual*, лише одне з яких є енантіосемічним, порівняймо:

Moreover, West Indian speech did not stay within the Caribbean islands, but moved well outside, with large communities eventually found in Canada, the USA and Britain (D.Crystal);

тобто у контексті, що позначає зміни, які відбувалися протягом певного часу, *eventually* є синонімом *finally*. Водночас в інших контекстах (які зазвичай стосуються певних гіпотетичних передбачень, передання ймовірності тощо) мовна одиниця *eventually* є справді енантіосемічною та поєднує значення *possibly* та *finally*:

The problem with history mechanism is that it can grow without bounds, eventually exceeding the size of the original database (Internet Security).

Як варіант перекладу такої енантіосемічної мовної одиниці на українську мову можна запропонувати такий: "зрештою, можливо...".

Ще однією важливою енантіосемічною одиницею англо-американського наукового дискурсу є дієслово *to argue*, яке у сучасних словниках має до п'яти різних дефініцій. Однак в англо-американському науковому дискурсі це дієслово, передусім, поєднує такі значення:

to insist, be sure (of) VS. to indicate, to point out

тобто спостерігається "протистояння" категоричної ("наполягати") та некатегоричної ("зазначати") номінацій:

My article argued that the language teaching should adopt the successful L2 user rather than the native speaker (NS) as a model for the L2 learner (Tesol Quarterly).

Цю енантіосемічну одиницю можна перекласти на українську мову як (ми)маємо (усі) підстави вважати, що..., ми вважаємо/гадаємо, що..., можна вважати, що..., уважається, що тощо. У ряді випадків інгерентна категоричність *I argue* зменшується завдяки вживанню цієї мовної одиниці разом з *pluralis auctoris* (*we argue*), у безособових зворотах типу *Arguably / It is (sometimes) argued / It can/could be argued*. Як зазначали інформанти, "arguably" is paraphrasable by "the facts speak for themselves here; I am not interpreting this; it's just out there in reality"; "in truth"; "it's evident/obvious/open to view/ visible/ clear or manifest to the understanding, appearing as actual to the eye or mind". Увага звертається і на безособовий парентетичний зворот *Arguably* :

Arguably, no European computer company had a lead position in any computer technology (IEEE Spectrum); (варіанти перекладу: "висловлюється думка про те, що", "імовірно"; "очевидно").

Оцінною енантіосемічною одиницею англо-американського наукового дискурсу є *plausible*:

A rather more plausible scenario is that an alternative method of communication could emerge which would eliminate the need for a global language. The chief candidate here is automatic translation ("machine translation"). If progress in this domain continued to be as rapid as it has been in the past decade, there is a distinct possibility that, within a generation or two, it will be routine for people to communicate with each other directly... This state of affairs can already be seen, to a limited extent, on the Internet, where some firms are now offering a basic translation service between certain language pairs. The need for post-editing is still considerable, however, as translation software is currently very limited in its ability to handle idiomatic, stylistic, and several other linguistic features; the machines are nowhere near replacing their human counterparts. Similarly, notwithstanding the remarkable progress in speech recognition and synthesis which has taken place in recent years, the state of the art in real-time speech-to-speech automatic translation is still primitive (D.Crystal);

тобто у семантиці цього слова поєднуються такі значення:

seeming to be true or reasonable VS. more or less OK, but may be not true, reasonable or feasible

Варіант перекладу цієї мовної одиниці: "(прийнятний) за певних умов". Зауважимо, що в англо-американській науковій прозі нерідко спостерігаються й своєрідні "ланцюжки" енантіосемічних мовних одиниць на зразок:

They could plausibly argue that there was no way (Internet Security).

При укладанні словника загальнонаукової лексики не можна обминути численних випадків так званих "фальшивих друзів перекладача" (див., наприклад, [8]). Наведемо декілька таких типових помилок: *academics (faculty (and staff) – college or university educators* – викладачі вищого навчального закладу *academician* – академік); *assistant professor, associate professor* – доцент; пор. *docent* – музейний екскурсовод); "гуманітарний" у значенні "гуманітарні дисципліни" – *humanities*, на відміну від "гуманітарний" у розумінні "гуманітарна допомога" – *humanitarian (help)*, слово *humanitarian* має ще й значення "гуманіст"); *decade* – не "декада", а десятиріччя, *data* – дані, а не "дата", *annotation* – короткий коментар (у книгах), а не "анотація" (анотація/резюме – це *abstract* або *summary*); *pedagogy* – педагогіка, *pedagogic / pedagogical* – педагогічний, *methodology* – методика, *technique* (синоніми: *procedure/method*) – метод, а не "техніка", *technique* – це *technology*; *research* – дослідження – це слово завжди уживається в однині для позначення як одного, так і багатьох досліджень – пор. *investigation(s)*; тощо.

І, нарешті, при лексикографуванні приділяється належна увага усталеним іншомовним елементам мови науки – здебільшого запозиченням із латини (типу *per se, i.e., cf., e.g.* тощо) та французької (а також інших, зокрема, німецької) мов, наприклад:

Several ad hoc solutions have been devised (D.Crystal);

For the past two years MPLS has been the "solution du jour" for a range of networking problems (Communications Magazine).

Отже, створення сучасного словника-мінімуму англійської загальнонаукової лексики з урахуванням вищевказаного відповідає нагальним потребам сьогодення. Такий словник є актуальним і з огляду на необхідність удосконалення викладання англійської мови для спеціальних цілей та поліпшення якості перекладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Crystal D. English as a global language. Cambridge: Cambridge University Press, Canto edition, 1998. – P. 102
2. Graddol D. The Future of English? A guide to forecasting the popularity of the English language in the 21st century. – L.: British Council, 1997. – P. 51
3. Specter M. World, Wide, Web: three English words // Surviving together. – Summer 1996. – P. 7–9.
4. Coxhead A. A new academic word list // TESOL Quarterly. – 2000. – Vol. 34, № 2. – P. 213–238.
5. Рябцева Н.К. Научная речь на английском языке. Руководство по научному изложению. Словарь оборотов и сочетаемости общенаучной лексики: новый словарь активного типа (на англ.яз.). – 3-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука. – 2002. – 500 с.
6. Флорин С. Чем словари не удовлетворяют переводчика? // Мастерство перевода. Сб. № 10. – М.: Сов. писатель, 1975. – С. 381–402.
7. Палажченко П. Все познается в сравнении, или несистематический словарь трудностей, тонкостей и премудростей английского языка в сравнении с русским. – М.: Валент, 1999. – 235 с.
8. Англо-русский и русско-английский словарь "ложных друзей переводчика" / Под общ. рук. В.В. Акуленко. – М.: Сов. энцикл., 1969. – 384 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Ильченко О.М. Метаязык науки: лексикографический аспект.

В статье рассматривается вопрос создания словаря общенаучной лексики английского языка. Внимание акцентируется на таких языковых единицах: общенаучная лексика, логические коннекторы, маркеры вероятности, оценки, энантиосемические языковые единицы, т. наз. ложные друзья переводчика и другие элементы.

Ishenko O.M. Metalanguage of science in light of dictionary compiling.

The paper deals with present-day lexicography issues regarding the creation of a dictionary that deals with Anglo-American metalanguage of science. Several pertinent aspects are emphasized. They include, but are not limited to: the general academic vocabulary, logical connectors, false cognates, enantiosemy, probability, evaluation and other markers.